

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «ГЛУХІВ»

ЦЕНТР ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА
Національної академії наук України і
Українського товариства охорони пам'яток історії та культури

ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Олександра Довженка

СІВЕРЩИНА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Наукове видання

Випуск 13

Видається з 2008 року

Глухів – Київ
Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК
2020

УДК 94(477.5)+908(477.5)
ББК 63.3(4 Укр)
С42

ISSN 2218-4805

Рекомендовано до друку:

Вченою радою Національного заповідника «Глухів»
(протокол № 2 від 05.03.2020 р.)

Вченою радою Глухівського національного педуніверситету ім. О. Довженка
(протокол № 7 від 26.02 2020 р.)

Редакційна колегія:

І.В. Мошик (голова), О.М. Титова (заступник голови), В.І. Абакумова,
Л.М. Бесов, С.І. Білокінь, Л.О. Гріффен, С.Ю. Зозуля, Г.Д. Казьмирчук, Ю.О. Коваленко,
О.І. Курок, М.П. Недюха, Ю.О. Нікітін, С.І. Посохов, К.М. Тищенко, М.А. Якименко
С.П. Жукова (відповідальний секретар)

Адреса редакції:

41400, м. Глухів Сумської обл., вул. Шевченка, 30, тел./факс +380-5444-23557
e-mail: dikz@ukr.net

Адреса розміщення електронної версії видання в мережі Інтернет

<http://nz-hlukhiv.com.ua>

Видання зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21939–11839ПР від 31.03.2016 р.)

Збірник наукових праць «Сіверщина в історії України»
внесений до переліку фахових видань з історичних наук
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.05.2016 р. № 515)

© Національний заповідник «Глухів», 2020
© Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК, 2020
© Глухівський національний педагогічний університет
ім. О. Довженка, 2020

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО ТА ПАМ'ЯТКООХОРОННА СПРАВА

Харковенко Р.В. Актуальні питання стану справ у сфері охорони культурної спадщини в Україні	7
Вечерський В.В. Репрезентація архітектурної спадщини Сіверщини у Великій українській енциклопедії	15
Молочкова Н.М., Ніщук Л.О. Особливості збереження пам'яток архітектури спільного використання з церквою	20
Романченко О.Д. Реставрація Будинку митрополита архітектурного ансамблю Києво-Печерської лаври у 1950–60-х роках	24
Черевко І.А., Зайцева В.О., Літвінчук Д.В. Дослідження вологості будівельних матеріалів церкви Спаса на Берестові з метою визначення чинників погіршення стану монументального живопису та розробки заходів з його збереження	33
Пришляк О.Б. Дзвіниця костелу Святого Антонія як об'єкт культурної спадщини міста Збараж	41
Ходак І.О. Втрачені храми Борисполя (за експедиційними матеріалами Поліни Кульженко і Марії Вязьмітіної 1924 року)	43
Протоиерей Чурочкин А.А. Глуховский Петропавловский монастырь и его связи с Путивльской землёй	48
Воробей Н.Ф. Чудотворні ікони Богородиці XVII–XVIII ст. з Новгород-Сіверщини	53
Мірошниченко О.М. Нововиявлені надгробки XVIII – початку ХХ ст. з території Вознесенського кладовища міста Глухова	56
Назарова В.В. Братская могила евреев, погибших во время погрома в Глухове 7–8 марта 1918 года	62
Ванжула О.М. Чернігівський Спасо-Преображенський собор у реаліях міського соціуму (1943–1960 рр.)	66
Mezentsev V.I., Sytyi Yu.M., Kovalenko Yu.O. Baturyn excavations in 2019 and reconstructions of I. Mazepa's coat of arms	72

РОЗДІЛ ІІ. ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА ДАВНІХ ЧАСІВ І СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Войтович М.М. Грунтові поховання культури шнурової кераміки на території українського Прикарпаття	79
Пефтіць Д.М. Керамічний комплекс поселення доби пізньої бронзи Єристівка ІІ	86
Ольговський С.Я. Традиції бродячого ремесла на території України	91
Старенький І.О., Болтанюк П.А. Археологічна розвідка в околицях села Баговиця Кам'янець-Подільського району у 2019 році (ур. Нова ферма)	95
Тищенко К.М. Топоніми Бистрик, Білокопитове, Шалигине, Яструбщина виникли у арабо-візантійський час	103
Троцька В.І. Історія досліджень глиняних виробів за матеріалами давньоруських поховальних пам'яток Сіверщини	108

Коваленко Ю.О. Джучидські монети як джерело вивчення історії Глухівщини післямонгольського періоду	112
---	-----

РОЗДІЛ III. ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКА ДОБА ТА ГЕТЬМАНЩИНА

Осадчий Є.М. Грамоти Бобрицького воеводи Кирила Ушакова 1649 року (з історії заснування острогу Кам'яне)	119
Курок О.І., Бакалець О.А., Ключев А.М. Скарби мідних монет Речі Посполитої, Московського царства та Прибалтійських володінь Швеції середини XVII ст. з Сумщини	121
Мезенцев В.І. Батуринські кахлі з гербами П. Орлика та І. Мазепи: реконструкції та аналіз	129
Мицик Ю.А., Тарасенко І.Ю. З документів фонду 1633 ЦДІАК до історії Глухівщини XVIII ст.	140
Тарасенко І.Ю. З історії Глухівської в'язниці XVIII ст.	145
Ковальов О.Є. Глухівчанин А. Лосенко – ректор Імператорської російської академії мистецтв	151
Травкіна О.І. Про навчання студентів Чернігівського колегіуму медицині у другій половині XVIII ст.	155
Токарєв С.А. Козацько-старшинська родина Костенецьких у процесі інтеграції до середовища російського дворянства	160

РОЗДІЛ IV. НОВА ІСТОРІЯ

Галь Б.О. «Не без крайней нужды»: розміщення глухівських управлінських закладів після пожежі 1784 р.	165
Доценко А.В. Військовий постій у м. Глухові Малоросійської губернії на початку XIX ст.	169
Чернякова Я.В. Невідомий документ щодо ремонту Московської брами Глухівської фортеці	175
Тюльпа С.П. Дослідники історії Гетьманщини перших десятиліть XIX ст.	178
Єсюнін С.М. «Полное собрание законов Российской империи» (зібрання друге) як джерело дослідження історії міста Глухова 1825–1881 рр.	181
Герасько М.О. Компактне проживання євреїв на Батуринщині та Конотопщині в XVIII–XX ст.	184
Казьмирчук Г.Д., Казьмирчук М.Г. Стежками декабристів м. Тульчина	189
Будзар М.М. Уявлення про минуле як засіб самопрезентації українського дворянина другої чверті XIX ст. (за юнацьким щоденником Григорія Галагана)	193
Товстоляк Н.М. Документи сімейної історії мецената Г.С. Тарновського	197
Нетребя А.І. Історична обумовленість судової реформи 1864 року	201
Котельницький Н.А. «Братское послание украинцев сербскому обществу «Заря» з особистого архіву І.Л. Шрага як джерело з історії земського ліберального руху на півночі Лівобережної України (60–80 рр. XIX ст.)	205

Іванченко Л.А., Проценко Л.Г. Метричні книги с. Дубовичі: життя, постаті, статистика	209
Іванченко Л.А. Село Дубовичі в записах і працях Пелагеї Литвинової-Бартош (за матеріалами фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського)	214
П'ятаченко С.В. Розвідка П. Литвинової-Бартош «Как сажали в старину старых людей на лубок» (1885 р.) та полеміка навколо неї	218
Якобчук Н.О. Епістолярна спадщина П.Я. Литвинової у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського	223
Кужельна О.В. Непростий шлях Б. Хмельницького до Софіївської площі (історія спорудження пам'ятника Б. Хмельницькому у Києві в мемуарно-епістолярній спадщині)	227
Курок О.І., Гриценко А.П. Досвід формування професійної компетентності майбутніх учителів історії в Глухівському учительському інституті у 1874–1917 роках	233
Демиденко Н.М. Деякі особливості розвитку середньої освіти на сумських землях у другій половині XIX – на початку XX ст.	238
Белько О.О. Підготовка фахівців гончарного виробництва на Полтавщині в земський період (на прикладах навчальних закладів Глинська (кінець XIX – початок XX ст.)	243
Якименко М.А., Краснікова О.М. Участь Чернігівського земства у діяльності «Обласної земської переселенської організації» (1908–1918 рр.)	246
Матвієнко Д.М. Наукова діяльність управителя справ Чернігівської губернської вченої архівної комісії П.М. Добровольського	250
Кириєвський В.Д. Івотський землемір Петро Євсейович Базилевич – член Державної думи Російської імперії III скликання (1907–1912)	253
Крижанівський В.М. Вихованці Глухівського учительського інституту М. Карпов та А. Михайлець за матеріалами Історико-педагогічного музею ГНПУ ім. О. Довженка	257
Пластун О.В. Архівні документи Кролевецького повіту 1918 р. як джерела з історії українського державотворення	265
Мірошниченко Н.О. Радянська преса про Хрестовоздвиженське трудове братство та його засновника	269
Дмитренко Н.М. Українізація радянського державного апарату Ніжинського округу (1923–1930 рр.)	272
Непотенко І.В. Готелі Чернігова у переформатованому житловому просторі 1920-х рр.	275
Артемова Л.В. Відновлення Глухівської електростанції у 1925–1926 рр. (за документами фонду 2 ЦДАВОВ України)	279
Мицик Ю.А. Фонд 227 Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського про діяльність Євгена Онацького	284
Снагощенко В.В. Непересічність постаті Івана Аксьонова	287
Подолька Н.С. Співпраця Василя Кричевського з Харківським кооперативним видавництвом «Рух»	291

Горох М.В. Політична карикатура на шпальтах окупаційної преси: Чернігівська область (1941–1943 рр.)	295
Белашов В.І. Бій за Глухів – міф чи реальність?	311
Рожкова Л.І. «Війна» після війни: боротьба проти бандитизму на Сумщині у другій половині 1940-х – на початку 1950-х років	315
Шишкіна Ю.А. Доля Покровської церкви с. Годунівки Глухівського району у повоєнні роки	320
Мошик І.В. Діяльність Глухівського педагогічного інституту у 70-ті роки ХХ ст.	323
Лебедєва Ю.О. Геополітика як фактор консолідації українців на початку Другої світової та російсько-української воєн	328

РОЗДІЛ V. МУЗЕЙНА СПРАВА

Кондратенко Т.К., Кондратенко Н.Г., Прохватило Р.В. Цікаві зброярські артефакти наполеонівської епохи	333
Сулима О.С. Повороти долі фотографа А.М. Павловича та Полтавський музей	337
Лимар О.С. Могили та пам'ятні знаки учасникам Першої світової війни 1914–1918 рр. на Полтавщині	343
Кондратенко Н.Г. Історія колекції Києво-Межигірської фаянсової фабрики у зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського	348
Яненко А.С. Інтриги й колотнеча довкола Всеукраїнського музейного городка: (не)приязний професійний світ Києва 1920-х – початку 1930-х рр.	352
Махота О.О. Формування колекції будівельних матеріалів XI–XV ст. Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника	363
Грінченко В.Г. З історії музейної справи в Центральній Україні у роки нацистської окупації (за матеріалами пропагандистської преси окупованих українських територій)	367
Дейнеко С.М. Експозиційна робота в Харківському історико-краєзнавчому музеї імені Г. Сковороди у перші повоєнні роки (1944–1950)	370
Ревега Н.М. Етнографічна колекція дерев'яних предметів хатнього та господарського вжитку Київського Полісся (нижня течія річки Тетерів) за матеріалами фондової колекції НІЕЗ «Переяслав»	374
Ликова О.Г. Музейна збірка кераміки Михайла Китриша як ілюстрація гончарних традицій Опішного 1970-х–2010-х років	379
Рибалка В.Г. Колекція цегли та черепиці Катеринославських виробників кінця ХІХ – початку ХХ ст. в експозиції Музею «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні». Етносоціальні аспекти історії через призму речових пам'яток	382
Рой С.В. Друковані видання ХХ ст. з історії театрального і музичного мистецтва в колекційному описі акторської сім'ї Бровченків: аналіз, систематизація	388
Зубар М.В. Музейна комунікація як інструмент творення музею – «третього місця»	393
АВТОРИ	397

В.Г. Грінченко

З ІСТОРІЇ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ УКРАЇНІ У РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ ПРЕСИ ОКУПОВАНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ)

У статті висвітлюються окремі аспекти музейної справи окупаційного періоду в Центральній Україні. Предметом розгляду є експозиційна робота музеїв та поповнення музейних зібрань новими матеріалами.

З'ясовано, що музеї змушені були пристосовуватись до реалій «нового порядку», і це наклало відбиток на їхню експозиційну діяльність. У найбільш одіозних проявах вона сприяла поширенню нацистської пропаганди, але ці прояви не були масовими. У публікаціях, присвячених музеям, робився акцент на відродженні української культури під егідою окупаційної влади. Набували пріоритетності релігійний і етнографічний напрями в експозиції музеїв. Брак експонатів після евакуаційних заходів радянської влади змусив ряд музеїв звертатися до населення своїх регіонів із проханням допомогти у вирішенні цього питання. Поповнення музейних фондів новими цінними історичними матеріалами загальною мало епізодичний характер.

Ключові слова: Центральна Україна, період окупації, музейна справа.

У вивченні різноманітних аспектів історії музейної справи в Україні в останні десятиліття досить вагоме місце займає період Другої світової війни. Насамперед це стосується втрат, яких зазнали музейні зібрання. Поряд із цим науковий інтерес становить і музейна практика на окупованих територіях.

Ця проблематика знайшла своє відображення у працях М. Ткаченка [29], І. Гирича [7], Н. Кочерги і В. Ревегука [12], В. Мокляка [18], Т. Себти [25], С. Стельниковича [26], Р. Танани [29], В. Грінченка [10] та ін. Характер і обсяг публікацій залишають можливості для продовження розгляду ряду питань, пов'язаних з діяльністю музеїв в роки окупації в окремих регіонах України. Певну інформацію можна отримати, звернувшись до пропагандистської преси окупованих українських територій. Опираючись на неї, в обмежених рамках статті ми мали на меті висвітлити окремі аспекти музейної справи в Центральній Україні: на території сучасних Вінницької, Кіровоградської, Черкаської, Полтавської, Дніпропетровської областей. Предметом розгляду є експозиційна робота музеїв та поповнення їх новими матеріалами.

Більшість музеїв центральноукраїнського регіону поновила свою роботу протягом 1941–1942 рр. Реалії окупаційного періоду наклали свій відбиток на діяльність місцевих музеїв, що виявилось у відповідному переформатуванні й коригуванні їх експозицій. Частину музейних речей було евакуйовано при відступі Червоної Армії, ще частина була неприйнятною в ідеологічному плані, оскільки пропагувала радянські досягнення.

Наприклад, у публікації директора Нікопольського краєзнавчого музею М. Цегера у грудні 1942 р. зазначалося, що при реконструкції музею перед його працівниками виникло серйозне питання «відносно характеру і

напрямку музею в сучасний момент», і вони «розв'язали його так: музей повинен бути краєзнавчим, даючи всебічне обізнання з рідним краєм, з його минулим» [33]. Відкритий у липні 1942 р. музей мав такі відділи: ввідний, промисловий, сільськогосподарський, природничий з геологічним, скіфський, історичний з підвідділами (козаччина, гетьманщина, гайдамаччина), чумацький, церковний, відділ українських письменників, етнографічний та відділ мистецтва [33]. Через брак експонатів працівники музею виготовляли їх переважно власними силами, і прикладом, напевно, найбільш одіозної експозиції стало поповнення ввідного відділу матеріалами на тему «Адольф Гітлер та трудящі» [33]. За окупації музей названо іменем Івана Сірка [19], і це знайшло відображення в його історичному відділі у нових картинах: «Могила Івана Сірка в Капулівці», «Капулівська січ» та портрет Івана Сірка [33]. У липні 1943 р. готувався до відкриття новий відділ музею, де мали показати старовинні грецькі форми орнаментики у народній творчості населення Нікопольського району [31].

Увічнення пам'яті видатного земляка знайшло своє відображення і в діяльності Дніпропетровського історичного музею, де у 1942 р. планувалося відкриття окремої кімнати, присвяченої пам'яті Дмитра Яворницького [21].

Потребу в поповненні новими експонатами та прохання до населення своїх регіонів допомогти у цьому за відповідну винагороду виявили у газетних публікаціях працівники Кременчуцького та Кіровоградського краєзнавчих музеїв [14; 22; 24]. У грудні 1942 р. Кіровоградський музей висловив щире подяку окремим особам (Протасову, Бочарову, Назаретову), які безкоштовно передали йому нові матеріали з історії рідного краю [22]. У серпні 1943 р. кореспондент полтавської газети «Нова Україна» пише, що Кременчуцький музей «поновлюється новими цікавими матеріалами» [6]. Серед них названа «здоровенна люлька до півкілограма вагою, зроблена року 1606», яку знайшли учні з села Кобелячок [6]. Також згадано зниклий у радянські часи, а нині відшуканий і придбаний музеєм портрет Тараса Шевченка роботи Івана Дряпаценка, який мав великий успіх у відвідувачів [6].

У пресі неодноразово згадувався меморіальний музей Т.Г. Шевченка на його батьківщині в селі Кирилівці на Черкащині (на той час у Вільшанському районі Київської області). У вересні 1942 р. місцева газета повідомляла про відновлення його роботи [4]. У жовтні 1942 р. у статті Г. Лінчевського був даний короткий опис експозиції музею. Перша його кімната була «присвячена висвітленню кріпацької епохи та дитячим рокам Шевченка», у другій були «зібрані матеріали часів перебування Шевченка в Академії мистецтв», третя висвітлювала перебування поета в Україні у 1843–1847 рр., четверта присвячувалась останнім рокам його життя і діяльності [15]. Серед цікавих експонатів музею згадані скульптурні і живописні роботи на шевченківську тему, фотокопії малюнків Шевченка та ілюстрацій різних художників до його творів, фотокопії

документів про слідство над поетом та ін. [15].

Згідно інформації з різних газет, у Черкаському міському краєзнавчому музеї в 1943 р. було відкрито два нових відділи: етнографічний та релігійний, а також поповнено цікавими експонатами інші відділи [5]. На початок вересня 1943 р. музей налічував 3900 експонатів, що розміщувались у дев'яти відділах [35]. У тому числі, як зазначалося в публікації, нещодавно у ньому «створено сільськогосподарський відділ, де показано агрономічні досягнення району, та відділ творчості населення м. Черкас» [35].

Краєзнавчий музей Полтави станом на травень 1943 р. мав два відділи з кількома підвідділами: природничий відділ із геологічним, палеонтологічним, ботанічним, орнітологічним, ентомологічним, іхтіологічним і маммалогічним підвідділами та історико-етнографічний відділ з підвідділами археологічним, історичним, побуту і народного мистецтва. Окрім того музей мав бібліотеку, яка налічувала понад 50 тис. книг [27]. Ще у листопаді 1941 р. повідомлялося, що музей готує експозицію українського церковного малярства з кількохсот експонатів, зібраних на Лівобережжі (в основному на Полтавщині) із зразками народного іконописного мистецтва XVII–XVIII ст. [16].

У газетній публікації за вересень 1942 р. згадується «дуже багатий відділ археології» музею і нещодавно придбану ним «дуже цінну збірку старовинних римських монет, знайдених в околицях Полтави» [9]. Йшлося про горщик зі срібними монетами, який виявили у травні 1942 р. під час оранки мешканці села Головач. Селяни зібрали частину монет (808 штук) і принесли до музею [34]. Німецький археолог Нейман (шеф музеїв Лівобережної України) послав прохання до районного бургомістра щодо організації збирання усіх монет та передачі їх Полтавському музею за справедливу оплату [34].

Щодо інших поповнень, слід згадати дарунок від дружини репресованого українського письменника Гната Галайди-Хоткевича, яка у 1943 р. подарувала Полтавському краєзнавчому музеєві деякі речі покійного чоловіка. Серед них особливу цінність мала «бандура стародавньої форми», визнана «комітетом винахідництва як удосконалений інструмент», передана музеєві «на зберігання з тим, щоб ним у майбутньому могли користуватися як зразком» [8].

У березні 1942 р. у підвідділі мистецтва Полтавської міської управи відбулася нарада у справі церковного мистецтва, яка, серед іншого, ухвалила наступну пропозицію: «Полтавський музей, що має в своїх фондах та експозиціях численні і коштовні зразки української церковної архітектури та малярства, повинен подбати про їх глибше вивчення та популяризацію в зацікавлених колах громадянства» [17].

У липні 1942 р. в одній з публікацій зазначалося, що уперше за 50-річне існування музею у ньому відкривається зала історії Полтави [3]. У іншій статті, у вересні цього ж року, згадуючи про роботу «над упорядкуванням та виставленням експонатів», її автор наголошував, що музей поставив завдання «впорядкувати пам'ятки полтав-

ської битви», оскільки наявні експонати були «переважно цареславні, що мали на меті ганьблення українського народу та вславлення Петра I» [9]. У липні 1943 р. у статті «Свідки Полтавського бою» робився акцент на «боротьбу нашого народу разом з шведами проти Москви» і був зроблений короткий опис відповідної експозиції музею [32].

Миргородський музей, який поновив свою роботу у серпні 1942 р., створив такі відділи: археологічно-історичний, етнографічний, природничий. Також було облаштовано окрему кімнату визначних осіб Миргородщини та підвідділ матеріального мистецтва [1].

Краєзнавчий музей у Вінниці станом на квітень 1942 р. мав художній, етнографічний, природознавчий, історичний відділи [13]. Найбільш вагомо було представлено народне мистецтво. На початок 1944 р. лише гончарних виробів у музеї налічувалось понад тисячу, переважно з Брацлавського та Гайсинського повітів [23]. Восени 1942 р. завідувач історичного відділу М. Кондратенко повідомив про поповнення музею шістьма десятками монет, серед них, як найцікавіші, ним названі дві гривні часів Київського князівства, «полполтина» часів Катерини I, а також рубль самозванця Дмитрія Івановича [11]. Директор музею А. Подольський на початку 1944 р. засвідчує, що музей «придбав чималу кількість стародавніх монет – грецьких, римських, західно-європейських, польських, що характеризують економічні й політичні зносини Поділля з іноземними державами» [23]. У квітні 1943 р. цей же Подольський передав Вінницькому будинку-музею М.М. Коцюбинського забутий під час радянської евакуації пакунок із цінними документами про письменника [30].

Напевно найбільш цінним музейним поповненням із числа тих, які безпосередньо припали на окупаційний період і про які згадано у пресі, стали знахідки, виявлені науково-археологічною експедицією історичного музею міста Дніпропетровська (Дніпра) улітку 1942 р. Експедиція працювала на території дніпровських порогів, що звільнилися від затоплення через руйнацію у 1941 р. Дніпрогесу за наказом радянського керівництва. У серпні 1942 р. у пресі повідомлялось: «Самим цікавим досягненням музею за останній час є знахідки на терені Дніпра 1941–1942 рр.» [2]. А у квітні 1943 р. у статті, підписаній «П. К.» (вірогідно, її автором був згаданий у статті керівник експедиції Павло Козар), зазначалося, що зібрано «багато важливого в науковому відношенні матеріалу» неолітичної доби, багато пам'яток часів запорізького козацтва, «виявлено культуру аланів, слов'ян, греків, тюрків, хозарів, норманів, готів та інших народностей» [20]. Загалом до музею було «поставлено біля 800 штук археологічних пам'яток, що мають першорядне наукове значення» [20].

Отже, базуючись на матеріалах пропагандистської преси окупованих територій Центральної України, можемо зробити деякі висновки щодо музейної справи в регіоні. Як і інші культурно-просвітницькі інституції, музеї змушені були пристосовуватись до «нового порядку» в умовах окупації, і це наклало відбиток на їхню діяльність, зо-

крема експозиційну. У своїх найбільш одіозних проявах вона фактично сприяла поширенню нацистської пропаганди. Проте, ознайомлення з доступними газетними матеріалами не дає підстав стверджувати, що ці прояви були масовими. У публікаціях, присвячених музеям, робився акцент на відродженні української культури під егідою окупаційної влади, що мало на меті сприяти забезпеченню лояльності до неї з боку місцевого населення. Ставали пріоритетними й набували нового змісту релігійний та етнографічний напрями в експозиції музеїв. Брак експонатів після евакуаційних заходів радянської влади змусив ряд музеїв звертатися з проханням до населення допомогти у вирішенні цього питання за винагороду, а також докласти значних зусиль для їхнього самостійного виготовлення. Поповнення музейних фондів новими цінними історичними матеріалами загалом мало епізодичний характер. Поряд із цим, у пресі є свідчення про цікаві і досить масштабні археологічні знахідки, які надійшли до музеїв.

ДЖЕРЕЛА

1. Бакало. Миргородський музей. *Відродження (Миргород)*. 1942, № 85, 16 серпня. С. 4.
2. В історичному музеї. *Дніпропетровська газета*. 1942, № 185, 18 серпня. С. 4.
3. В краєзнавчому музеї м. Полтави. *Відродження (Миргород)*. 1942, № 70, 24 липня. С. 2.
4. В. Х. Музей Т.Г. Шевченка в Кирилівці. *Рідне слово*. 1942, № 82, 10 вересня. С. 4.
5. Газетні рядки. *Переяславські вісті*. 1943, № 49, 26 червня. С. 4.
6. Гаран Є. У Кременчуцькому музеї. *Нова Україна (Полтава)*. 1943, № 122, 20 серпня. С. 2.
7. Гирич І. Київський музей-архів Переходової доби (1942). *Український історик*. 1998, № 1–4 (136–139). С. 191–196.
8. Гнаткова. Дарунок краєзнавчому музеєві. *Нова Україна (Полтава)*. 1943, № 104, 20 червня. С. 4.
9. Городиський О. Кілька днів у Полтаві. *Голос*. 1942, № 31, 20 вересня. С. 2.
10. Грінченко В. Г. З історії Уманського музею у часи нацистської окупації (за матеріалами україномовної окупаційної преси). *Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження»* (Черкаси, 10–11 жовтня 2019 р.). Черкаси : ЧДТУ, 2019. С. 45–48.
11. Кондратенко М. У Вінницькому музеї. *Вінницькі вісті*. 1942, № 88, 5 листопада. С. 3.
12. Кочерга Н. Ревеугук В. Стан української культури в роки фашистської окупації Полтавщини (1941–1943). *1941-й рік на Полтавщині: людський вимір трагедії та героїзму: збірник статей за матеріалами наукової конференції* (28 вересня 2011 р.). Полтава : ПОПНО, 2011. С. 106–116.
13. Краєзнавчий музей у Вінниці. *Волинь*. 1942, № 28, 16 квітня. С. 3.
14. Кременчуцький краєзнавчий музей. *Дніпрова хвиля*. 1942, № 32, 2 липня. С. 4.
15. Лінчевський Г. По шевченківських місцях. *Нове українське слово*. 1942, № 241, 16 жовтня. С. 3.
16. Місцева хроніка. *Голос Полтавщини*. 1941, № 7, 16 листопада. С. 4.
17. Місцева хроніка. *Голос Полтавщини*. 1942, № 27, 2 квітня. С. 4.
18. Мокляк В. Полтавський краєзнавчий музей у роки окупації: (1941–1943 рр.). *Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: збірник наукових статей 2001–2003 рр.*; редкол. О.В. Белько [та ін.]. Полтава : Дивосвіт, 2004. С. 246–256.
19. Музей ім. Івана Сірка. *Дніпропетровська газета*. 1942, № 177, 2 серпня. С. 4.
20. П. К. Цінні знахідки. *Дніпропетровська газета*. 1943, № 29, 6 квітня. С. 4.
21. Пам'яті Д. І. Яворницького. *Дніпропетровська газета*. 1942, № 190, 29 серпня. С. 6.
22. Петровський В. Розвиток Кіровоградського краєзнавчого музею. *Кіровоградські вісті*. 1942, № 95, 5 грудня. С. 4.
23. Подольський А. У Вінницькому музеї. *Нова Україна (Вінниця)*. 1944, № 3, 6 лютого. С. 4.
24. Про краєзнавчу роботу музею та участь в цій роботі громадськості. *Українські вісті (Кіровоград)*. 1942, № 8, 28 січня. С. 4.
25. Себта Т. Українські музеї під час окупації в роки Другої світової війни. *Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи*. Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 1996. Вип. 6. С. 130–137.
26. Стельникович С. Архіви, бібліотеки та музеї Житомирсько-Вінницького регіону в умовах нацистської окупації (1941–1944 рр.). *Історія України. Всеукраїнська газета для вчителів історії та правознавства*. 2019, № 9. С. 5–13.
27. Степовий Ф. Свідок слави дідівської. *Нова Україна (Полтава)*. 1943, № 94, 16 травня. С. 4.
28. Танана Р.В. Музей Кобзаря у Каневі в роки фашистської окупації. *Черкащина в контексті історії України: Матеріали 2-ї науково-краєзнавчої конференції Черкащини (до 60-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.)*. Черкаси, 2005. С. 258–264.
29. Ткаченко М.І. Музеї України під час Другої світової війни (1939–1945 рр.). Автореф. дис... канд. іст. наук. Київ, 1996. 23 с.
30. Трембовецький А. Забутий пакунок. *Вінницькі вісті*. 1943, № 30, 15 квітня. С. 4.
31. У міському музеї. *Промінь (Нікополь)*. 1943, № 55, 24 липня. С. 4.
32. Хорунжий Д. Свідки Полтавського бою. *Нова Україна (Полтава)*. 1943, № 108, 11 липня. С. 3.
33. Церер М. К. У Нікопольському краєзнавчому музеї. *Промінь (Нікополь)*. 1942, № 106, 31 грудня. С. 4.
34. Цінна археологічна знахідка поблизу Полтави. *Голос Полтавщини*. 1942, № 58, 26 червня. С. 3.
35. Черкаський музей. *Переяславські вісті*. 1943, № 70, 8 вересня. С. 4.

Hrinchenko V.H. From the history of museum affairs in Central Ukraine during the Nazi occupation (according to the propaganda press of occupied Ukrainian territories)

The main purpose of the article is to highlight some aspects of the museum affairs during the occupation period in Central Ukraine: on the territory of modern Vinnytsia, Cherkasy, Kirovohrad, Poltava and Dnipropetrovsk regions. The subject of investigation is the museums' exhibit work, as well as the replenishment of museum collections with new materials. In this context, the Dnipropetrovsk Historical Museum, Vinnytsia, Poltava, Kremenchuk, Kirovohrad, Myrhorod, Cherkasy local history museums, T. H. Shevchenko Memorial Museum in Kyrylivka, M. M. Kotsiubynskiy Vinnytsia House-Museum have been mentioned within the limits of the article.

It was found that, like other cultural-educational institutions, museums were forced to adapt to the realities of the «New Order» in the conditions of occupation, and this had left a mark on their activities, including the exposition. It actually contributed to the spread of Nazi propaganda in its most odious manifestations. However, the acquaintance with the available newspaper material did not suggest that these manifestations were widespread. In publications devoted to museums the emphasis was focused on the revival of Ukrainian culture under the auspices of the occupying power, which aimed to promote loyalty to the local population. Religious and ethnographic trends in museum exhibitions had become a priority and had a new meaning. The lack of necessary exhibits after the Soviet authorities' evacuation measures forced the workers of several museums to ask the people of their regions to help in solving this issue for appropriate remuneration, and to make considerable efforts for their independent production. The replenishment of museum funds with new valuable historical materials was, on the whole, episodic. Along with this, the testimonials about interesting and rather large-scale archeological finds that have come to museums have been presented in the press.

Key words: Central Ukraine, occupation period, museum affairs.

REFERENCES

1. Bakalo. (1942). Myrhorodskiy muzei [Myrhorod Museum]. *Vidrodzhennia (Myrhorod) [Renaissance (Myrhorod)]*, 85, p. 4. [in Ukrainian].
2. V istorychnomu muzei [In the Historical Museum] (1942). *Dnipropetrovska hazeta – [Dnipropetrovsk newspaper]*, 185, p. 4. [in Ukrainian].
3. V kraieznavchomu muzei m. Poltavu [In the Poltava Local History Museum] (1942). *Vidrodzhennia (Myrhorod) – [Renaissance (Mirgorod)]*, 70, p. 2. [in Ukrainian].
4. V. Kh. (1943). Muzei T. H. Shevchenka v Kyrylivtsi [T. H. Shevchenko Museum in Kyrylivka]. *Ridne slovo – [Native word]*, 82, p. 4. [in Ukrainian].
5. Hazetni riadky [Newspaper lines] (1943). *Pereiaslavskiy visti – [Pereiaslav News]*, 49, p. 4. [in Ukrainian].
6. Haran, Ye. (1943). U Kremenchutskom muzei [In the Kremenchuk Museum]. *Nova Ukraina (Poltava) – [New Ukraine (Poltava)]*, 122, p. 2. [in Ukrainian].
7. Hyrych, I. (1998). Kyivskiy muzei-arkhiv Perehodovoi doby [Kiev Museum-Archive of the Transition]. *Ukrainskyi istoryk – [Ukrainian his-*

- torian], 1–4 (136–139), pp. 191–196. [in Ukrainian].
8. Hnatkova. (1943). Darunok kraieznavchomu muzeievi [A gift to the local history museum]. *Nova Ukraina (Poltava)* – [New Ukraine (Poltava)], 104, p. 4. [in Ukrainian].
9. Horodyskyi, O. (1942). Kilka dнів u Poltavi [A few days in Poltava]. *Holos* – [Voice], 31, p. 2. [in Ukrainian].
10. Hrinchenko, V.H. (2019). Z istorii Umanskoho muzeiu u chasy natsystytskoi okupatsii (za materialamy ukrainomovnoi okupatsiinoi presy) [From the history of the Uman Museum during the Nazi occupation (based on the materials of the Ukrainian-language occupation press)]. *Materialy II Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii «Kulturno-istorychna spadshchyna Ukrainy: perspektyvy doslidzhennia ta tradytsii zberzhennia» (Cherkasy, 10–11 zhovtnia 2019 r.)* [Materials of the Second All-Ukrainian Scientific and Practical Conference “Cultural and Historical Heritage of Ukraine: Prospects for Research and Traditions of Preservation Maintenance” (Cherkasy, October 10–11, 2019)], pp. 45–48. Cherkasy: ChDTU. [in Ukrainian].
11. Kondratenko, M. (1942). U Vinnytskomu muzei [In the Vinnytsia Museum]. *Vynnytski visti* – [Vinnytsia news], 88, p. 3. [in Ukrainian].
12. Kocherha, N., Revehuk, V. (2011). Stan ukrainskoi kultury v roky fashystytskoi okupatsii Poltavshchyny (1941–1943) [The state of Ukrainian culture during the fascist occupation of Poltava region]. *1941-y rik na Poltavshchyni: liudskyi vymir trahedii ta heroizmu: zbirnyk statei za materialamy naukovoi konferentsii (28 veresnia 2011 r.)* [1941 year in Poltava region: human dimension of tragedy and heroism: a collection of articles based on scientific conference materials (September 28, 2011)], pp. 106–116. Poltava: POIPPO. [in Ukrainian].
13. Kraieznavchyi muzei u Vinnytsi [Museum of Local History in Vinnytsia] (1942). *Volyn*, 28, p. 3. [in Ukrainian].
14. Kremenchutskyi kraieznavchyi muzei [Kremenchuk Local History Museum] (1942). *Dniprova khvylia* – [Dnieper wave], 32, p. 4. [in Ukrainian].
15. Linchevskiy, H. (1942). Po Shevchenkivskykh mistsiakh [On the Shevchenkivsky places]. *Nove ukrainske slovo* – [New Ukrainian word], 241, p. 3. [in Ukrainian].
16. Mistseva khronika [Local chronicle] (1941). *Holos Poltavshchyny* – [Voice of Poltava region], 7, p. 4. [in Ukrainian].
17. Mistseva khronika [Local chronicle] (1942). *Holos Poltavshchyny* – [Voice of Poltava region], 27, p. 4. [in Ukrainian].
18. Mokliak, V., O. V. Belko (Ed.) (2004). *Poltavskiy kraieznavchyi muzei u roky okupatsii: (1941–1943 rr.)* [Poltava Museum of Local History in the years of occupation]. *Poltavskiy kraieznavchyi muzei. Malovidomi storinky istorii, muzeieznavstvo, okhorona pamiatok: zbirnyk naukovykh statei 2001–2003 rr.* [Poltava Museum of Local History. Little-known pages of history, museum studies, conservation maintenance of monuments: a collection of scientific articles 2001–2003], pp. 246–256. Poltava: Dyvosvit. [in Ukrainian].
19. Muzei im. Ivana Sirka [Ivan Sirko Museum] (1942). *Dnipropetrovska hazeta* – [Dnipropetrovsk newspaper], 177, p. 4. [in Ukrainian].
20. P. K. (1943). Tsinni znakhidky [Valuable finds]. *Dnipropetrovska hazeta*. – [Dnipropetrovsk newspaper], 29, p. 4. [in Ukrainian].
21. Pamiaty D. I. Yavornytskoho [In memory of D.I. Yavornytsky] (1942). *Dnipropetrovska hazeta* – [Dnipropetrovsk newspaper], 190, p. 6. [in Ukrainian].
22. Petrovskiy, V. (1942). Rozvytok Kirovohradskoho kraieznavchoho muzeiu [Development of the Kirovograd Museum of Local History]. *Kirovohradski visti* – [Kirovograd news], 95, p. 4. [in Ukrainian].
23. Podolskyi, A. (1944). U Vinnytskomu muzei [In the Vinnytsia Museum]. *Nova Ukraina (Vinnytsia)* – [New Ukraine (Vinnytsia)], 3, p. 4. [in Ukrainian].
24. Pro kraieznavchu robotu muzeiu ta uchast v tsii roboti hromadskosti [About the activities of the local lore museum and community participation in this work] (1942). *Ukrainski visti (Kirovohrad)* – [Ukrainian news (Kirovohrad)], 8, p. 4. [in Ukrainian].
25. Sebta, T. (1996). Ukrainski muzei pid chas okupatsii v roky Druhoi svitovoi viiny [Ukrainian museums in the years of occupation during the Second World War]. *Povernennia kulturnoho nadbannia Ukrainy: problemy, zavdannia, perspektyvy*. Kyiv: Instytut ukrainskoi arkhoeografii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho – [Return of the cultural heritage of Ukraine: problems, tasks, prospects. M. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies], 6, pp. 130–137. [in Ukrainian].
26. Stelnykovych, S. (2019). Arkhivy, biblioteki ta muzei Zhytomyrsko-Vinnytskoho rehionu v umovakh natsystytskoi okupatsii (1941–1944 rr.). [Archives, libraries and museums of the Zhytomyr-Vinnytsia region under Nazi occupation (1941–1944)]. *Istoriia Ukrainy. Vseukrainska hazeta dlia vchyteliv istorii ta pravoznavstva. [History of Ukraine. Ukrainian newspaper for teachers of history and law]*, 9, pp. 5–13. [in Ukrainian].
27. Stepoviy, F. (1943). Svidok slavy didivkoi [Witness to the grandfathers' glory]. *Nova Ukraina (Poltava)* – [New Ukraine (Poltava)], 94, p. 4. [in Ukrainian].
28. Tanana, R. V. (2005). Muzei Kobzaria u Kanevi v roky fashystytskoi okupatsii [Kobzar Museum in Kanev during the fascist occupation]. *Cherkashchyna v konteksti istorii Ukrainy: Materialy 2-yi naukovy-kraieznavchoi konferentsii Cherkashchyny (do 60-richchia Peremohy u Velykii Vitchyzniani viini 1941–1945 rr.)* – [Cherkasy region in the context of the history of Ukraine: Proceedings of the 2nd Scientific-and-Local Conference of Cherkasy Region (to the 60th Anniversary of Victory in the Great Patriotic War 1941–1945)], pp. 258–264. Cherkasy. [in Ukrainian].
29. Tkachenko, M. I. (1996). *Muzei Ukrainy pid chas Druhoi svitovoi viiny (1939–1945 rr.)* [Museums of Ukraine during the Second World War]. *Avto-ref. dys. ... kand. ist. nauk.* [Extended abstract of Candidate's thesis]. Kyiv. [in Ukrainian].
30. Trembovetskyi, A. (1943). Zabutyi pakunok [Forgotten package]. *Vynnytski visti* – [Vinnytsia news], 30, p. 4. [in Ukrainian].
31. U miskomu muzei [In the city museum] (1943). *Promin (Nikopol)*, 55, p. 4. [in Ukrainian].
32. Khorunzhyi, D. (1943). Svidky Poltavskoho boiu [Witnesses of the Poltava battle]. *Nova Ukraina (Poltava)* – [New Ukraine (Poltava)], 108, p. 3. [in Ukrainian].
33. Tseher, M. K. (1942). U Nikopolskomu kraieznavchomu muzei [In the Nikopol Museum of Local History]. *Promin (Nikopol)*, 106, p. 4. [in Ukrainian].
34. Tsinna arkhoeolohichna znakhidka poblyzu Poltavy [A valuable archaeological find near Poltava] (1942). *Holos Poltavshchyny* – [Voice of Poltava region], 58, p. 3. [in Ukrainian].
35. Cherkaskiy muzei [Cherkasy Museum] (1943). *Pereiaslavski visti* – [Pereiaslav News], 70, p. 4. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.02.2020 р.
Рекомендована до друку 10.03.2020 р.

УДК 069.4:[908+94](477.54–25)(091).1944/19501

С.М. Дейнеко

ЕКСПОЗИЦІЙНА РОБОТА В ХАРКІВСЬКОМУ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ ІМЕНІ Г. СКОВОРОДИ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ (1944–1950)

Дослідження присвячене маловідомій сторінці історії Харківського історичного музею – експозиційній роботі у 1944–1950 роках. Нами виявлено, що, не дивлячись на труднощі повоєнного життя, колектив закладу спромігся налагодити ефективну діяльність у створенні постійних і тимчасових виставок, а також надавав певну допомогу своїм колегам з інших міст.

Ключові слова: музей, експозиція, Харків, історія, колектив.

Наприкінці серпня 1943 р. Червона Армія звільнила м. Харків. З вересня розпочалася відбудова міста, планувалося відновити роботу низки державних установ, в тому числі музею. Одночасно з поновленням діяльності закладу і вирішенням різноманітних організаційних питань розпочалися роботи по створенню нових експозицій у Харківському історико-краєзнавчому музеї імені Г. Сковороди. Він виник унаслідок реорганізації та злиття низки закладів культури міста – Центрального музею революції УРСР, Історичного музею імені Г.С. Сковороди і Харківського краєзнавчого музею імені Артема. Згодом на його основі, після низки переформатувань і перейменувань, постав Харківський історичний музей імені М.Ф. Сумцова.